

Marxovo místo v Heideggerových „dějinách bytí“

Myšlenkový experiment

Aleš Novák
Univerzita Karlova, ČR

NOVÁK, A.: Marx's Position within Heidegger's "history of being".
Philosophica Critica, vol. 4, 2018, no. 2, ISSN 1339-8970, pp. 3–19.

Heidegger's conception of history of being outlines a very questionable interpretation of western philosophy based on selected key notions connected with their respective authors. Within this conception several philosophers, who are considered to belong among the most influential, are not mentioned (e.g. Hobbes, Spinoza, Locke, and Marx etc.). The paper intends to discuss the missing position of Karl Marx, whose 200th birthday is remembered in 2018. May this be the occasion to present how Heidegger understands Marx, who is quite surprisingly largely present in Heidegger's thought since the 1930's right till the end of Heidegger's life in 1976. Since Heidegger conceives Marx being the 'greatest of the Hegelians', his position within the history of being should be in the age of the 'spirit'. But since Heidegger also states, that Marx's thought articulates the principles of our present age (being called the age of the 'Gestell'), his position within the history of being is ambivalent at least. However, all of this highlights the undeniable importance of Marx, even if it's baffling, why he's absent (or isn't mentioned at least) from the history of being.

Key words: Marx – Heidegger – history of being – metaphysics – Hegel

Uvedení

Připomínka výročí 200 let od narození Karla Marxe budiž záminkou pro myšlenkový experiment pokusit se konkrétně najít jeho místo v Heideggerových „dějinách

bytí“¹ a tím konkrétně demonstrovat aplikaci této myšlenky a následně zvážit její přínos pro porozumění danému autorovi a jeho myšlení.²

Heideggerův Marx

Marx je v Heideggerově díle přítomen již od začátku 30. let 20. století v podobě letmých zmínek během přednášek a seminářů.³ Poprvé veřejně se Marx objeví v Heideggerově poválečném *Dopise o „humanismu“* z roku 1946 (Heidegger 1976, 313-364),⁴ a to pod vlivem diskuse Sartrovy přednášky „Je existencialismus humanismus?“ (Sartre 1946)⁵, ve které Sartre vede polemiku též s marxismem. Čím později, tím častěji se pak Marx objevuje při různých příležitostech Heideggerových přednášek a seminářů až do roku 1973, tedy téměř až do konce jeho tvůrčího života (Unruh 2017, 571). Každopádně Heideggerův Marx má však po celou dobu stále tu samou podobu a význam, a to „toho největšího z hegelianů“, což je pocta, kterou Marx podle Heideggera „proti svojí vůli“ sdílí spolu s Kierkegaardem.⁶ Tímto „proti vlastní vůli největším z hegelianů“ je Marx podle Heideggera však takovým způsobem, že Hegela a jeho metafysiku, na které Marx údajně „závisí“ a bez které by

¹ Text vychází z přednášky pronesené dne 5. května 2018 v rámci konference „Dvě století Karla Marxe“ u příležitosti 200. výročí narození Karla Marxe, jež se konala v Pražském kreativním centru pod záštitou děkanky Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy.

² Prvními pokusy o tuto demonstraci, jež by zároveň tematizovaly autory, již v „dějinách bytí“ scházejí, jsou následující texty: (Novák 2002; Novák 2007b; Novák 2008; Novák 2009a, 215-260; Novák 2009b).

³ Místo rozsáhlého výčtu všech pasáží odkazují ke *konečně* sestavenému rejstříku k Heideggerovým sebraným spisům (něm. Gesamtausgabe): (Unruh 2017, 571) (heslo Marx) a 257 (heslo Marxismus). NB. Samotný Heidegger výslovně zakázal, aby svazky jeho sebraných spisů byly opatřeny rejstříkem, bibliografií a podobnými akademickými vymoženostmi. Proto uvedený rejstřík vychází *mimo* jeho sebrané spisy a teprve těsně před uzavřením jejich vydávání.

⁴ Český překlad: (Heidegger 2000b).

⁵ Česky: (Sartre 2004).

⁶ „Marx und Kierkegaard sind die Größten der Hegelianer. Sie sind es wider Willen“ (Heidegger 1976, 432-433). „Es ist kein Zufall, daß *Hegel* selbst sich den Vollender der abendländischen Philosophie nennt, sofern diese christlich umgebildetes Griechentum ist. / Hieraus entfaltetete sich im neunzehnten Jahrhundert 1. die Ideologienlehre des *Marxismus*, die nur aus Hegel verständlich wird, 2. auf der anderen Seite die neue Deutung des Christentums durch *Kierkegaard*. Die Vermischung und Verharmlosung, die hier zusammentreffen, machen das charakteristische Bild der Bildungsphilisterei aus, das schließlich *Nietzsche* zur Verzweigung bringt“ (Heidegger 2001, 147).

vůbec nebyl Marxem,⁷ „převrací“,⁸ ba dokonce ji převrací „destruktivně“. ⁹ V čem toto „destruktivní převrácení“ Hegelovy metafysiky u Marxe podle Heideggera spočívá?

Heidegger tvrdí, že Marxovo „domnělé obrácení Hegela“ totiž spočívá v tom, že Marx údajně „přeložil dialektický proces z vědomí do bytí pochopeného jakožto příroda“, čímž se však Marx podle Heideggera „nevymanil ze zásady hegelovské filosofie, podle které bytí je myšlení“, a proto Marx podle Heideggera „zůstává se svým zdánlivě radikálním obratem uvnitř idealistické sféry, aniž by zajisté tato byla jako taková ještě explicitní“ (Heidegger 2011, 776).¹⁰ Tím, že Marx „převrací po

⁷ „Hegel ist wieder die Grundlage für gedankliche und weltanschauliche Strömungen, vor allem für den *Marxismus*. Gäbe es keine Ideenlehre, dann gäbe es keinen Marxismus. Der Marxismus kann daher nur dann endgültig erledigt werden, wenn wir uns zuvor mit der Ideenlehre und ihrer zweijahrtausend langen Geschichte auseinandersetzen“ (Heidegger 2001, 151). „Das Zeitalter, in dem Nietzsche verwurzelt und verfangen war, ist ohne Hegel nicht denkbar; ganz zu schweigen von Marx und dem Marxismus, der ja mehr ist als eine bestimmte Formulierung des Sozialismus“ (Heidegger 1993, 8). Viz též (Heidegger 2006, 139-140; Heidegger 1986, 352, 393). „Denn die Metaphysik von Karl Marx ist entschiedener, als man meint, vom spekulativen Idealismus der Metaphysik Hegels abhängig, abhängig in der entschiedensten Form der Abhängigkeit, nämlich derjenigen des bloßen Gegensatzes“ (Heidegger 1994, 140).

⁸ Český překlad: „Absolutní metafyzika náleží se svými obraty Marxovy a Nietzscheovy filosofie do dějin pravdy bytí“ (Heidegger 2000b, 27). Dále viz (Heidegger 2007, 71); český překlad: „Metafyzika je platonismus. Nietzsche označuje svou filosofii jako převrácený platonismus. Převrácením metafyziky, které provedl už Karl Marx, bylo dosaženo krajní možnosti filosofie. Filosofie dostoupila svého konce“ (Heidegger 1993, 9). Dále viz (Heidegger 1999, 213; Heidegger 2011, 609-610, (seminář ze dne 23. 1. 1935), 776 (seminář ze dne 4. 12. 1955); Heidegger 2014, 5).

⁹ „Das Zerstörerische in der Umkehrung der Vollendung der Metaphysik – d. h. der Metaphysik Hegels durch Marx. Der Geist und die Kultur wird zum Überbau des »Lebens« – d. h. der Wirtschaft, d. h. der Organisation – d. h. des Biologischen – d. h. des »Volkes«“ (Heidegger 2015, 20). NB. Na základě tohoto tvrzení pak může Heidegger prohlásit během semináře 30. ledna 1933 (sic!), že marxismus se neliší nejen od psychoanalýzy, ale hlavně ani od ideologie národního socialismu reprezentovanou konkrétně postavou jménem Erwin Guido Kolbenheyer: viz (Heidegger 2001, 211). To tedy znamená, že národní socialismus, („židovská“) psychoanalýza a marxismus jsou podle Heideggera, jak to následně demonstruje v konkrétních zápiscích z tzv. černých sešitů ve skutečnosti nazvaných *Úvahy a Poznámky*, totéž.

¹⁰ Protokol ze dne 4. 12. 1955 k semináři „Hegel, Logik des Wesens“, zimní semestr 1955/56): „Auch die vermeintliche Umkehrung Hegels durch Marx dadurch, daß er den dialektischen Prozeß aus dem Bewußtsein in das als Natur verstandene Sein verlegt, kommt im Grunde genommen nicht aus dem Grundsatz der Hegelschen Philosophie heraus, wonach Sein Denken ist. [...] Marx also bleibt mit seiner scheinbar radikalen Umdrehung innerhalb der idealistischen Sphäre, ohne daß diese freilich noch als solche explizit würde“ (Heidegger 2011, 776).

svém způsobu Hegelův idealismus, požaduje, aby se dala přednost bytí před vědomím“ (Heidegger 1986, 353).¹¹ Jenže podle Heideggera je „pro Marxe bytí procesem produkce“, což má být podle Heideggera

„představa, kterou načerpal z metafysiky, z Hegelovy interpretace života jakožto procesu. Praktický pojem produkce může být stanoven a trvat pouze na základě pojmu bytí pocházejícího z metafysiky.“¹²

Ovšem v kontextu Heideggerem výše tvrzeného uvíznutí v idealistické sféře Hegelovy metafysiky vykládá Heidegger pojem produkce jakožto „podobu naplnění reflexe“ (Heidegger 1986, 323).¹³ Proces produkce pak neznamená nic jiného než pojem práce, který podle Heideggera opět „hovoří ve smyslu *Hegelova* pojmu práce (Hegel 1986, 65),¹⁴ který je myšlen jakožto základní rys dialektického procesu, skrze který rozvíjí uskutečňování skutečného svou skutečností a završuje ji“ (Heidegger 2006, 139-140).¹⁵ Heidegger k tomu pak ještě dodává následující:

„To, že *Marx* v protikladu k *Hegelovi* nespátřuje bytnost skutečnosti v absolutním duchu chápajícím sebe samého, nýbrž v člověku produkujícím sebe samého a prostředky svého žití, dostává sice *Marxe* do nejzazšího protikladu k *Hegelovi*, avšak díky tomuto protikladu *Marx* zůstává uvnitř *Hegelovy* metafysiky; neboť život a průběžné

¹¹ Seminář v Le Thor ze dne 7. 9. 1969: „Indem Marx den Idealismus Hegels auf seine Weise umkehrt, fordert er, daß dem Sein der Vorrang vor dem Bewußtsein gegeben wird. Da es in »Sein und Zeit« kein Bewußtsein gibt, könnte man meinen, hier etwas Heideggersches zu lesen! Wenigstens hat Marcuse »Sein und Zeit« so verstanden“ (Heidegger 1986, 353).

¹² Tamtéž: „Für Marx ist das Sein Produktionsprozeß. Das ist die Vorstellung, die er aus der Metaphysik, von Hegels Interpretation des Lebens als Prozeß aus empfängt. Der praktische Begriff der Produktion kann nur auf Grund eines aus der Metaphysik stammenden Seinsbegriffs bestehen.“

¹³ Seminář v Le Thor ze dne 8. 9. 1968, (zvyř. autor): „Wenn Marx sagt: »Der Mensch produziert sich selbst usw. ...«, so besagt das: »Der Mensch ist eine Fabrik. Er macht sich selbst, wie er seine Schuhe herstellt.« Aber was bedeutet bei Hegel »Produktion«? Durchaus nicht: daß der Mensch das Absolute macht. *Die Produktion ist die Gestalt des Vollzugs der Reflexion*. Im Erscheinenlassen wird das Absolute dem Bewußtsein vor-geführt, her-beigestellt, das heißt pro-duziert. Es handelt sich nicht um ein Machen, sondern um das »erscheinen Lassen«. [...] Zusammengefaßt: Die Vernunft »reflektiert« das Absolute. Dieses Reflektieren ist ein sich-vor-führen, d. i. eine Pro-duktion. Diese Pro-duktion ist eine Konstruktion, wobei Konstruieren heißt: Zusammengehöriges im Sich-zeigen des Absoluten als zusammengehörig zusammenbauen (zusammenstellen)“ (Heidegger 1986, 323).

¹⁴ Česky: (Hegel 1961, 89).

¹⁵ Identycky „Denn das Wort »Arbeit« meint hier nicht die bloße Betätigung und Leistung. Das Wort spricht im Sinne von *Hegels* Begriff der Arbeit, die als der Grundzug des dialektischen Prozesses gedacht ist, durch den das Werden des Wirklichen dessen Wirklichkeit entfaltet und vollendet“ (Heidegger 1994, 95).

trvání skutečnosti je všude pracovním procesem jakožto dialektikou a tzn. jakožto myšlením, nakolik tím opravdu produktivním vší produkce zůstává myšlení, ať již se myšlení chápe a provozuje jakožto spekulativně-metafysické či jakožto vědeckotechnické nebo jakožto směr či zhrubnutí obojího. Každá produkce je v sobě již reflexí, je myšlením“ (Heidegger 2006, 140).¹⁶

Bytí je Marxovo myšlení závislé na Hegelově metafysice,¹⁷ je na základě právě řečeného podle Heideggera „marxismus právě myšlením dneška, kdy naprosto vládne sebevytváření člověka a společnosti“ (Heidegger 1986, 387),¹⁸ kdy to je podle Marxe právě člověk, který „je pro člověka tou nejvyšší bytostí“ (Heidegger 1986, 393).¹⁹ Proto podle Heideggera Marx „dosahuje do bytostnější dimenze dějin, a proto má marxistický názor na dějiny navrch oproti ostatní historii“ (Heidegger

¹⁶ Identicky: „Daß Marx im Gegensatz zu Hegel das Wesen der Wirklichkeit nicht im absoluten sich selbst begreifenden Geist sieht, sondern in dem sich selbst und seine Lebensmittel produzierenden Menschen, bringt Marx zwar in einen äußersten Gegensatz zu Hegel, aber durch diesen Gegensatz bleibt Marx innerhalb der Metaphysik Hegels; denn Leben und Warten der Wirklichkeit ist überall der Arbeitsprozeß als Dialektik und d. h. als Denken, insofern das eigentlich Produktive jeder Produktion das Denken bleibt, mag das Denken als spekulativ-metaphysisches oder als wissenschaftlich-technisches oder als Gemisch und Vergrößerung beider genommen und vollzogen werden. Jede Produktion ist in sich schon Reflexion, ist Denken“ (Heidegger 1994, 95).

¹⁷ Což by tedy Marxe situovalo v rámci dějin bytí do epochy určené jakožto „duch“ (něm. der Geist). Viz níže.

¹⁸ Seminář v Zähringen ze dne 7. 9. 1973: „Indem er so denkt, ist der Marxismus eben das Denken von heute, wo schlechthin die Selbsterstellung des Menschen und der Gesellschaft herrscht“ (Heidegger 1986, 387). NB. To by pak ovšem Marxe situovalo v rámci dějin bytí do epochy určené jakožto „Machenschaft“ (zhotovitelnost), příp. do později radikálnější myšlené „konstelace“ zvané Gestell. A samotný Heidegger během uvedeného zähringenského semináře opravdu vztáhne Marxe k myšlenice Gestell, viz (Heidegger 1986, 388). Z toho tam pak dále vyvodí, že Marx představuje pozici toho nejzazšího nihilismu, viz „Mit Marx ist die Position des äußersten Nihilismus erreicht. / Dieser Satz bedeuten nichts anderes als: in der Lehre, die ausdrücklich erklärt, daß der Mensch das höchste Wesen für den Menschen ist, wird letztlich begründet und bestätigt, daß das Sein als Sein nichts (nihil) mehr für den Menschen ist“ (Heidegger 1986, 393).

¹⁹ Protokol k semináři v Zähringen ze dne 8. 9. 1973: „Der gestern <7. 9. 1973> herangezogene Satz – »Radikal sein ist die Sache an der Wurzel fassen. Die Wurzel für den Menschen ist aber der Mensch selbst« – ist kein politischer Satz, sagt Heidegger, sondern ein metaphysischer, der im Horizont der von Feuerbach vollzogenen Umkehrung der Metaphysik Hegels durchsichtig wird. Das kann man auf folgende Weise sehen: für Hegel ist die Sache des Wissens das Absolute in seinem dialektischen Werden. Feuerbach kehrt nun Hegel um, indem er den Menschen und nicht das Absolute zur Sache des Wissens macht. Drei Zeilen nach dem angeführten Satz liest man im Marxschen Text das Folgende (genau im Sinn der Feuerbachschen Kritik): »Die Kritik der Religion endet mit der Lehre, daß der Mensch das höchste Wesen für den Menschen sei ...«“ (Heidegger 1986, 393).

1976, 340).²⁰ Marxovo myšlení totiž podle Heideggera přesně vystihuje podstatu toho, co se děje *nyntí* (pojatém co možná nejšířejí), jelikož určuje bytnost člověka způsobem, že

„vyžaduje, aby byl poznán a uznán ‚lidský člověk‘. Toho nachází ve ‚společnosti‘. ‚Společenský člověk‘ je pro něj ‚přirozený‘ člověk. Ve společnosti dochází k rovnoměrnému zajištění ‚přirozenosti‘ člověka, tzn. celku ‚přirozených potřeb‘ (potravy, ošacení, rozmnožování, hospodářských příjmů a výdajů)“ (Heidegger 1976, 319).²¹

Toto tvrzení ze svého *Dopisu o „humanismu“* pak Heidegger dále rozvíjí a promýšlí na základě Marxovy teze z jeho *Příspěvků ke kritice Hegelovy Filosofie práva*: „Být radikální znamená uchopit věc za kořen. Kořenem pro člověka je však samotný člověk“ (Heidegger 1986, 387–389). Na tomto tvrzení pak podle Heideggera spočívá veškerý marxismus, protože uvažuje od produkování, takže jednak člověk produkuje sám sebe coby sociální bytost a jednak společnost se produkuje společensky. To však podle Heideggera vede k hrozbě, že díky této sebedprodukci a skrze

²⁰ „Weil Marx, indem er die Entfremdung erfährt, in eine wesentliche Dimension der Geschichte hineinreicht, deshalb ist die marxistische Anschauung von der Geschichte der übrigen Historie überlegen. Weil aber weder Husserl noch, soweit ich bisher sehe, Sartre die Wesentlichkeit des Geschichtlichen im Sein erkennen, deshalb kommt weder die Phänomenologie, noch der Existentialismus in diejenige Dimension, innerhalb deren erst ein produktives Gespräch mit dem Marxismus möglich wird“ (Heidegger 1976, 340). Srv. český, *opravdu špatný* překlad: „Marxistické pojetí dějin historie je přesvědčivější z toho důvodu, že Marx proniká ve zkušenosti odcizení do bytostné dimense dějin. Fenomenologie ani existencialismus však nepronikají do dimense, uvnitř které by byl teprve možný produktivní rozhovor s marxismem, protože ani Husserl, a podle toho, co jsem dosud viděl, ani Sartre nerozpoznávají bytostnost onoho dějinného charakteru bytí“ (Heidegger 2000b, 30).

²¹ „Marx fordert, daß der »menschliche Mensch« erkannt und anerkannt werde. Er findet diesen in der »Gesellschaft«. Der »gesellschaftliche« Mensch ist ihm der »natürliche« Mensch. In der »Gesellschaft« wird die »Natur« des Menschen, das heißt das Ganze der »natürlichen Bedürfnisse« (Nahrung, Kleidung, Fortpflanzung, wirtschaftliches Auskommen), gleichmäßig gesichert“ (Heidegger 1976, 319). Srv. český překlad: „Marx požaduje, aby byl poznán a uznán ‚lidský člověk‘. Nachází jej ve ‚společnosti‘. ‚Společenský‘ člověk je mu ‚přirozeným‘ člověkem. Ve ‚společnosti‘ bude ‚přirozenost‘ člověka, to jest celek jeho ‚přirozených potřeb‘ (potrava, ošacení, rozmnožování, hospodářské příjmy), zajištěna rovnoměrně“ (Heidegger 2000b, 12).

ni člověk vytváří nebezpečí sebezničení.²² To proto, že podle Heideggera „dnes“ vpravdě vidíme panující determinaci skutečnosti celé země pod tlakem pokroku.²³

Tento „tlak pokroku“ podle Heideggera podmiňuje produkční tlak, který je spjatý s dalším tlakem, a to tlakem mít stále nové a další potřeby. Tlak „mít stále nové potřeby“ je podle Heideggera toho druhu, že vše, co je nutkavě nové, je rovněž hned bezprostředně zastaralé a překonané, a je vždy stále odsunuto něčím „opět novým“, což se ustavičně opakuje. Z toho Heidegger vyvozuje důsledek pro rozluku s tradicí, jelikož nic z toho, co bývalo, nemůže již být přítomné, vyjma v podobě toho překonaného a zastaralého, co tedy následně už vůbec nepřichází na zřetel.²⁴

Jestliže se podle Heideggera uzná, že to je právě člověk, kdo toto vše vykonává, vytváří a provozuje, pak si je třeba položit otázku, zda samotný člověk může zlomit nadvládu těchto tlaků?²⁵ Co je všem těmto tlakům společné, se podle Heideggera totiž nazývá „Ge-stell“, jež znamená shromáždění a úplnost všech způsobů stanovování a kladení, jež naléhají na bytnost člověka a jimž je tato bytnost vystavena během současné, přítomné ek-sistence člověka. Proto Ge-stell není výsledkem žádných lidských machinací, nýbrž je naopak tou úplně nejzazší podobou dějin metafysiky, a to pro Heideggera znamená údělu bytí. Za vlády této podoby údělu, ve kterém se bytí, či to, co z něj zbylo, podává člověku, pak podle Heideggera dochází k přechodu člověka z epochy předmětnosti do naší nadcházející epochy disponovatelnosti, ve které vše dohromady a vše jednotlivé stojí ustavičně k dispozici pros-

²² „Heidegger schlägt die »Frühschriften« von Marx auf und liest folgenden Satz aus den »Beiträgen zur Kritik der Philosophie des Rechts von Hegel«: »Radikal sein ist die Sache an der Wurzel fassen. Die Wurzel für den Menschen ist aber der Mensch selbst.« / Auf dieser These, erläutert Heidegger, beruht der gesamte Marxismus. Der Marxismus denkt nämlich von der Produktion aus: gesellschaftliche Produktion der Gesellschaft (die Gesellschaft produziert sich selbst) und Selbstproduktion des Menschen als soziales Wesen. Indem er so denkt, ist der Marxismus eben das Denken von heute, wo schlechthin die Selbsterstellung des Menschen und der Gesellschaft herrscht. Ich möchte behaupten, oder vielmehr vermuten, sagt Heidegger, daß die Selbsterstellung des Menschen die Gefahr der Selbstzerstörung hervorbringt“ (Heidegger 1986, 387).

²³ „Was sehen wir denn in Wahrheit? Was herrscht heute, indem es die Wirklichkeit der ganzen Erde bestimmt? Der *Progressionszwang*“ (Heidegger 1986, 387-388).

²⁴ „Dieser Progressionszwang bedingt einen Produktionszwang, der mit einem Zwang zu immer neuen Bedürfnissen gekoppelt ist. Und der Zwang zu immer neuen Bedürfnissen ist von der Art, daß alles, was zwingend neu ist, auch ebenso unmittelbar veraltet und überholt ist, von »wieder Neuerem« verdrängt wird und so fort. In der Bedrängung durch dies Geschehen vollzieht sich insbesondere der Bruch mit jeder Möglichkeit von Überlieferung. Was gewesen ist, kann nicht mehr anwesend sein, – außer in der Gestalt des *Überholten*, was folglich überhaupt nicht in Betracht kommt“ (Heidegger 1986, 388).

²⁵ Tamtéž: „Wird einmal eingeräumt, daß es der Mensch ist, der all dies hervorbringt, so ergibt sich die Frage: kann die Herrschaft dieser Zwänge jemals vom Menschen selbst gebrochen werden?“

třednictvím stanovující kalkulace disponování. To přísně vzato podle Heideggera znamená, že již neexistují žádné předměty, nýbrž už jenom „spotřební zboží“ stojící k dispozici každému spotřebiteli (v něhož se proměnila bytnost člověka), který sám stojí připraven k dispozici v provozu produkce a spotřeby.²⁶ Z toho Heidegger vyvozuje, že podle Marxe každý člověk, který je sám sobě svým kořenem, je člověkem právě takovéto produkce a k ní náležející spotřeby, a to že je přesně člověk naší dnešní přítomnosti.²⁷

Heidegger se pak táže, zda člověk naší doby, který pojímá sebe sama jakožto producenta a produkuje jiho veškerou skutečnost a který podle toho též jedná; zda člověk, který se dnes nachází zapleten do stále více se stahujících a těsnějších sítí sociálně-ekonomických „tlaků“, ve kterých se – viděno z dějin bytí – zračí Ge-stell; zda tedy konečně takovýto člověk dokáže sám vytvořit prostředky, díky kterým by se vypracoval a vymanil z náporu oněch všech svírajících „tlaků“? Neboť jak by přeci takovýto člověk dokázal cosi podobného zařídit, aniž by se zřekl a vzdal svého určení být *producent*? Je podle Heideggera dnes vůbec možné, aby se člověk vzdal a zřekl se nejen tohoto svého určení, ale vůbec se vzdal čehokoli a odřekl si toho? Protože co by vpravdě znamenalo takovéto odřeknutí?²⁸

Heidegger proto v této souvislosti na závěr konstatuje, že Marx disponuje „určitou teoretickou představou o člověku, – naprosto přesnou představou, která obsa-

²⁶ Tamtéž: „Heidegger nennt ihr Gemeinsames in dem Wort Ge-stell. Das Ge-stell ist die Versammlung, die Gesamtheit aller Weisen des Stellens, die sich dem Menschenwesen in dem Maße auferlegen, in dem es gegenwärtig ek-sistiert. Somit ist das Ge-stell keineswegs das Produkt menschlicher Mächtigkeit; es ist im Gegenteil die äußerste Gestalt der Geschichte der Metaphysik, das heißt des Geschicks des Seins. In diesem Geschick ist der Mensch aus der Epoche der Gegenständlichkeit in die der Bestellbarkeit übergegangen: in dieser unserer künftigen Epoche ist alles und jedes mittels der Berechnung einer Bestellung beständig verfügbar. Streng ausgedrückt gibt es keine Gegenstände mehr, sondern nur »Verbrauchsgüter« zur Verfügung eines jeden Verbrauchers, der selber in den Betrieb von Produktion und Verbrauch eingestellt ist.“

²⁷ Tamtéž: „Der Mensch nach Marx, jener Mensch, der sich selbst seine eigene Wurzel ist, ist eben der Mensch dieser Produktion und des zu ihr gehörigen Verbrauchs. Das ist der Mensch unserer Gegenwart.“

²⁸ „Der Mensch dieser Zeit, der Mensch, der sich als Produzent aller Wirklichkeit versteht und danach handelt, der Mensch, der sich heute in das immer enger nötigende Netz der sozio-ökonomischen »Zwänge« verstrickt sieht (in denen sich, aus der Geschichte des Seins gesehen, das Ge-stell niederschlägt), kann dieser Mensch selbst die Mittel erzeugen, sich aus der Bedrängnis durch die »Zwänge« herauszuarbeiten? / Wie könnte er das bewerkstelligen, ohne seine eigene Bestimmung als Produzent aufzugeben? Und ist ferner solches Aufgeben im Umkreis der heutigen Wirklichkeit möglich? Was würde dieser Verzicht in Wahrheit bedeuten?“ (Heidegger 1986, 389).

huje jako své založení a oporu hegelovskou filosofií“ (Heidegger 1986, 352-353),²⁹ ale zároveň tuto jeho údajnou představu zásadním způsobem zpochybňuje jako nelegitimní a svévolnou, kterou lze pochopit a ospravedlnit pouze v kontextu dějin bytí.³⁰

Co je myšlenka „dějin bytí“?

„Dějiny bytí“ jsou Heideggerovou inovativní myšlenkou,³¹ jež figurovala v jeho myšlení mezi léty 1936 – 1946 a označovala specificky dějinné metafysické pozice či „epochy“ (Heidegger 1998, 26–27), které jsou podle Heideggera charakterizovány těmito třemi základními aspekty:

1. Jak je určeno bytí jsoucího?
2. V jaké podobě se podává pravda (neskrytost)?
3. V jaké podobě či určení vystupuje lidství člověka, které tomuto podáváníí se pravdy (neskrytosti) bytí odpovídá?

Tyto tři rysy jsou podle Heideggera konstitutivní a charakteristické pro *každou* metafysickou pozici (Heidegger 1977, 104).³² Takovýto způsob nahlížení a tematizace metafysiky Heidegger nazývá „nahlížením z pozice dějin Bytí“ (něm. die seynsgeschichtliche Betrachtung).³³ *Seynsgeschichtlich* neboli „z pozice dějin Bytí“ je takový způsob tematizace, při kterém nejsou líčeny *historické* (natož historicky přes-

²⁹ „Marx hat also eine theoretische Vorstellung vom Menschen, – eine sehr genaue Vorstellung, die als ihre Grundlage die Hegelsche Philosophie enthält“ (Heidegger 1986, 352–353).

³⁰ „Wie aber ist der Satz anders zu lesen, wie ist er als metaphysischer Satz zu lesen? Wobei auf den befremdlichen Sprung zu achten ist, mit dem Marx über ein fehlendes Glied hinweggeht. Was sagt der Satz tatsächlich? / »Radikal sein ist die Sache an der Wurzel fassen. Die Wurzel für den Menschen ist aber der Mensch selbst.« Hier fehlt ein Zwischengedanke, merkt Heidegger an, der es ermöglicht, vom ersten Gedanken zum zweiten überzugehen. *Das ist der Gedanke, daß der Mensch die Sache sei, um die es geht.* Für Marx ist im vorhinein entschieden, daß der Mensch und einzig der Mensch (und nichts anderes) die Sache ist. Woher ist das entschieden? Auf welche Weise? Mit welchem Recht? Durch welche Autorität? / Auf diese Fragen kann man nur antworten, indem man auf die Geschichte der Metaphysik zurückgeht. Der Satz von Marx will daher entschieden als metaphysischer Satz verstanden werden“ (Heidegger 1986, 394).

³¹ „»Die Geschichte des Seyns« ist der Name für den Versuch, die Wahrheit des Seyns als Ereignis in das Wort des Denkens zurückzulegen und so einem Wesensgrunde des geschichtlichen Menschen – dem Wort und seiner Sagbarkeit – anzuvertrauen“ (Heidegger 1998, 5).

³² Český překlad (Heidegger 2013).

³³ Poprvé se představuje in: (Heidegger 1989; Heidegger 2003).

né) elementarity, nýbrž dbá se toho, *co se danou záležitostí, o kterou v myšlení běží* (něm. die Sache des Denkens), *odehrává co do její pravdy i co do jejího smyslu.*

Metafysikou se podle Heideggera totiž odehrávají „dějiny Bytí“ ve smyslu postupného zakrývání a odpírání se temporálního významu „bytí“,³⁴ takže se „bytí“ podává již jen jako „ustavičná přítomnost“ (řec. *úsia*, lat. *substantia*, něm. die beständige Anwesenheit), která však není explicitně určena temporálně, nýbrž naopak je vůči časovosti vymezena a odlišena, ba mnohdy je vůči ní kladena do protikladu. *Seynsgeschichtlich* neboli „z pozice dějin Bytí“ je metafysika nahlížena a tematizována takovým způsobem, aby bylo patrné, jakým způsobem a v jaké podobě se „bytí“ v rámci každé jednotlivé dějinné epochy *zároveň podává i odpírá* ve svém temporálním významu jakožto významová jednota „začátku všeho bylo, je, bude, není.“³⁵

Tematizace ve smyslu *seynsgeschichtlich* neboli „z pozice dějin Bytí“ je tak pro Heideggera určitým *hermeneutickým interpretačním klíčem* pro odkrývání toho, co se *vpravdě a co do smyslu odehrává* metafysikou a jakožto metafysika a co každé jednotlivé epoše *udílí její svéráz, co udílí její specifickou významovou ražbu*; tzn. pro odkrývání toho, co každé epoše *udílí to, co je jí vlastní a co je pro ni zásadním způsobem charakteristické* (něm. das Eigene). Společný pramen a hybný dynamismus tohoto *sebe-odpírajícího podáváníí se bytí* v jeho dějinách a jakožto jeho dějiny, ve kterých se každé jednotlivé, co do smyslu určení „jsoucna jako jsoucího“ závazné epoše udílí to, co je jí vlastní, co je pro ni zásadním způsobem charakteristické a co k ní patří (něm. das Eigene), nazývá Heidegger od poloviny třicátých let dvacátého století slovem *Ereignis* (spatření).³⁶

Autorsky a pojmově jsou „dějiny bytí“ jakožto událost spatření pravdy Bytí určeny do následujících epoch (doslova „zadržení“):

³⁴ Heidegger rozlišuje *Sein*-bytí v reduktivním smyslu metafysického určení „ustavičná přítomnost“ od *Sein*-Bytí ve smyslu významové začátku (něm. Anfang) události spatření (něm. Ereignis) celistvosti „bylo, je, bude, není“. Proto jsem rovněž použil rozlišení na Bytí a „bytí“. NB. Oporou pro tlumočení slova *Ereignis* jakožto „spatření“ je diskusní studie (Michálek 2017, 957–965), kde se přesvědčivě argumentuje, proč právě tento výraz se hodí patrně nejlépe pro tlumočení tohoto nejdůležitějšího slova v Heideggerově myšlení po roce 1932.

³⁵ Hlavním tématem Heideggerovy tzv. „pozdní“ filosofie je pak právě určení smyslu onoho „zároveň“, s nímž se pravda (neskrytost) bytí podává i odpírá. Heidegger tuto simultaneitu či synchronicitu sebe-odpírajícího podáváníí se pravdy (neskrytosti) bytí terminologicky fixuje jakožto „náhlost“ (něm. die Jähe). Náhlost je pak vnitřním kořenem odehrávající se prostoty součteví země a nebe, božských a smrtelných, což Heidegger rovněž nazývá „blížící blízkostí“ (něm. die nähernde Nähe). Srv. (Heidegger 2000). Též (Heidegger 1959). – NB. Spojení „bylo, je, bude, není“ používám jako prostředek významové fixace prosté jednoty temporálního smyslu Bytí neboli „náhlosti“. Je to původní autorský interpretační přínos, který nemá explicitní oporu v žádném Heideggerově textu. Další užití, výklad a konkrétní „aplikaci“ viz in: (Novák 2005, 85–108; Novák 2006; Novák 2007a).

³⁶ Opakovaně upozorňuji, že oporou pro tlumočení slova *Ereignis* jakožto „spatření“ je diskusní studie (Michálek 2017, 957-965).

arché (Anaximandros),
alétheia (Parmenidés),
fysis (Hérakleitos),
idea (Platón),
energeia (Aristotelés),
actualitas (pro Heideggera paušálně celý „středověk“),
perceptio (Descartes),
appetitus-apperceptio jakožto *vis primitiva aktiva* (Leibniz),
„já myslím“ čili představování (Kant),
duch jakožto jednota rozumu a vůle (Hegel),
vůle (k vůli) (Schelling),
vůle k moci (Nietzsche),
Machenschaft-Erlebnis (nebo též i nihilismus a opuštěnost [všeho
jsoucna] bytím), a konečně
Gestell.³⁷

Je zřejmé, že v tomto výčtu „schází“ mnoho dalších „klíčových“ myslitelů dějin metafysiky, z jejichž absence si patrně máme odvodit, že spadají do některé z uvedených epoch.³⁸ Naším záměrem nyní bude *pokusit se najít* v této Heideggerově myšlenkové konstelaci *místo*³⁹ Karla Marxe.

³⁷ Uvedený výčet je *kompromisní*, protože Heidegger *situačně podle potřeby* uvádí mnoho různě jemně se odlišujících seznamů. Zřejmě poslední verze seznamu epoch dějin bytí je k nalezení in: (Heidegger 1961, 470–471). Nejpestřejší úvahy k dějinám bytí a nejrozmanitější varianty seznamu jejich epoch jsou k nalezení právě in: (Heidegger 1998). – NB. Jednotlivé epochy sice na sebe „navazují“ a představují „rozvinutí“ předchozí, ovšem to neznamená, že by „předcházející“ epochy rázem *přestaly* platit. Naopak: myšlenka „dějin bytí“ uvažuje o tom, že většina epoch je nadále „při díle“, tzn. že „zároveň“ či „naráz“ panuje několik, ba vícero epochálních „údelů bytí“, z nichž však vždy jeden určitý je tím „dějnotvorným“ a určujícím to, co se odehrává „nyní“, aniž by „rušil“ předchozí.

³⁸ Spadá např. Démokritos či Epikúros „automaticky“ do epochy *fysis*? Kam by spadal Plóttínos? Sv. Augustinus Aurelius? Jan Scottus Eriugena, Mistr Eckhart, Mikuláš Kusánský? Odpovídají opravdu epoše *actualitas*? Je možné paušálně zahrnout všechny „Brity“ do epochy *perceptio*? Proč epochu „vůle (k vůli)“ reprezentuje *spíše* Schelling se svými *Filosofickými zkoumánými o bytnosti lidské svobody* nežli Schopenhauer s jeho spisem *Svět jako vůle a představa*? Na základě mých nepublikovaných pracovních výzkumů se mi ukázalo, že např. Spinoza a Hobbes, již by teoreticky měli spadat do epochy *perceptio*, vpravdě spadají do epochy *actualitas*; že např. Husserl odpovídá epoše „duch“, Wittgenstein (minimálně s jeho spisem *Traktatus logico-philosophicus*) zase epoše „Machenschaft-Erlebnis“.

³⁹ „Metodický“ krok pokusu *nalézt místo* v „dějinách bytí“ je to, co Heidegger nazývá ve svých textech slovem „Erörterung“.

Nalezení Marxova místa v „dějinách bytí“ na příkladu *Ekonomicko-filosofických rukopisů (1844) (Marx 2005)*⁴⁰

Na základě výše uvedených tvrzení by tedy mělo být v maximálně možné stručnosti demonstrováno, že navzdory tomu, že podle Heideggera je „marxismus právě myšlením dneška, kdy naprosto vládne sebevytváření člověka a společnosti“ (Heidegger 1986, 387),⁴¹ máme jeho místo v rámci „dějin bytí“ hledat a nalézt spíše v „hegelovské“ epoše zvané *duch*, který je jednotou vůle a rozumu *naplňovanou procesem práce pojmu* (něm. Begriff) *sjednocující* právě samotný pojem (ve smyslu něm. Wesen, lat. essentia) s jeho bytím (něm. Sein, lat. existentia). Aplikujeme-li totiž Heideggerovu myšlenku „dějin bytí“ s ohledem na její výše uvedenou strukturu, mělo by se tedy zřejmě ukázat následující:

- 1) Bytí je u Marxe, viděno z hlediska „dějin bytí“, práce či pracovní proces.
- 2) Pravda má podobu a význam kapitálu. Tzn., že jsoucno *jakožto jsoucí v celku* je kapitál.
- 3) Člověk je rodová bytost a jako taková bytost se proměňuje v *animal laborans*, čili v dělníka a proletáře (a jeho komplementární protiklad „kapitalistu/pachtýře“). To nyní budiž demonstrováno.

„Bytí“ jakožto práce

Výše zaznělo, že Heidegger se domnívá, kterak je „pro Marxe bytí procesem produkce“ (Heidegger 1986, 353)⁴², neboli procesem pracovním. To se zdají potvrzovat Marxova slova z jeho *Ekonomicko-filosofických rukopisů z roku 1844*, ve kterých je přeci řeč o tom, že ústřední pojem „kapitál“ není nic než „nahromaděná práce“ (Marx 2005, 8, 10).⁴³ Marxovo pojetí práce – jak známo – spočívá sice v jejím odcizení (Marx 2005, 54 nn.; Marx 1961, 61 nn.), avšak pouze proto, že doopravdy

⁴⁰ Český překlad: (Marx 1961).

⁴¹ Seminář v Zähringen ze dne 7. 9. 1973: „Indem er so denkt, ist der Marxismus eben das Denken von heute, wo schlechthin die Selbsterstellung des Menschen und der Gesellschaft herrscht“ (Heidegger 1986, 387). – NB. *Potud* by tedy Marxovým místem v „dějinách bytí“, jak již zaznělo výše v poznámce 19, měla být epocha buď *Machenschaft-Erlebnis*, nebo dokonce *Gestell*.

⁴² Seminář v Le Thor ze dne 7. 9. 1969: „Für Marx ist das Sein Produktionsprozeß. Das ist die Vorstellung, die er aus der Metaphysik, von Hegels Interpretation des Lebens als Prozeß aus empfängt. Der praktische Begriff der Produktion kann nur auf Grund eines aus der Metaphysik stammenden Seinsbegriffs bestehen“ (Heidegger 1986, 353) – NB. To potvrzuje samotný (Marx 2005, 133, 144; Marx 1961, 137 n., 149).

⁴³ Na obou místech („aufgehäuften Arbeit“), 21 (zde „aufgespeicherte Arbeit“), 78, 106 (v obou případech opět „aufgehäuften Arbeit“) (Marx 1961, 26, 28, 35, 83, 111). – V poznámkách 16 a 17 jsou pak uvedeny citace, ve kterých Heidegger tvrdí, že Marxův pojem práce vychází z Hegelova a je na něm závislý.

vychází z Hegelova pojetí práce. Podle Marxe totiž Hegel pojímá „práci jako *akt se-bevytváření* člověka, jako vztah k sobě jakožto cizí bytosti“ (Marx 2005, 144; Marx 1961, 149). Práce jakožto „prokazující se podstata člověka“, kdy člověk se skrze práci „*stává člověkem pro sebe* v mezích zvnějšnění anebo jakožto *zvnějšnění člověk*“, je proto podle Marxe „práce *abstraktně* duchovní“ (Marx 2005, 133; Marx 1961, 138). Práce je pro Marxe „člověk pozbyvší sebe sama“ (Marx 2005, 71; Marx 1961, 76). Pouze proto tedy Marx může pak práci pojímat ve svých *Ekonomicko-filosofických rukopisech* jakožto práci *odcizenou*. Práce je totiž jakožto „*stávání se* (absolutního) ducha *sebou*“ skutečným „bytím“, resp. pravdou „bytí“ ve významu „duch“.

„Pravda jsoucna jakožto jsoucího v celku“ jakožto kapitál

Je-li „kapitál“ podle Marxe „soukromé vlastnictví produktů cizí práce“, je-li kapitál „*nashromážděná práce*“, pak „je tedy *moc ovládat* práci a její produkty“ (Marx 2005, 20–21; Marx 1961, 35). Kapitál pro Marxe představuje „objektivní existenci toho, že práce je člověk pozbyvší sebe sama“ (Marx 2005, 71; Marx 1961, 76). V konkrétní podobě peněz coby „zvnějšnění mohoucnosti lidstva“ (Marx 2005, 123; Marx 1961, 127) pak kapitál pro Marxe představuje „skutečného ducha všech věcí“, „nejvyšší dobro“ a „pouto ze všech nejsilnější“ (Marx 2005, 122; Marx 1961, 126), čili predikáty někdejší nejvyšší bytosti a univerzálního *kosmo-onto-theo-logického* principu závaznosti jsoucna jakožto jsoucího v celku v ohledech „bůh“, „svět“, „duše“. Je to „kapitál“, který představuje „jsoucnost“ jsoucího jakožto pravdu jeho bytí.

„Bytnost člověka“ jakožto animal laborans, čili dělník/proletář

Je-li pravdou bytí jsoucna jakožto jsoucího v celku „kapitál“ představující v pravém smyslu slova „fenomenologii ducha“ v podobě práce ducha coby pravdy samotného „bytí“, klade „kapitál“ rovněž bytí jsoucna zvaného člověk, a to do podoby a významu „živočicha pracujícího“ (lat. *animal laborans*), čili dělníka anebo proletáře. Práce a kapitál určují podle Marxe člověka v jeho faktické existenci jakožto „*proletáře*, tj. toho, kdo žije [...] čistě z práce, a to [...] jen jako *dělníka*“ (Marx 2005, 12; Marx 1961, 30) a komplementárně, čistě negativně viděno jakožto vlastníka, čili kapitalistu (Marx 2005, 55; Marx 1961, 61). Jakožto dělník je sebe-odcizený člověk „jen pracující zvíře, hovado redukované na nejomezenější potřeby“ (Marx 2005, 14; Marx 1961, 31). Jakožto dělník se člověk sám stává zbožím (Marx 2005, 5, též 72; Marx 1961, 23-4, též 77) a stává se tím levnějším zbožím, čím více zboží vytváří, čímž dělník produkuje dále sebe již jenom jakožto zboží (Marx 2005, 56; Marx 1961, 62-3). Pravda bytí jsoucna člověk určovaného prací a její akumulací v podobě kapitálu pak tedy spočívá v *sebe-odcizení* (Marx 2005, 61 nn.; Marx 1961, 67 nn.).

Komunismus z hlediska „dějin bytí“

Je-li podle Marxe komunismus konečně „*pozitivní výraz zrušení soukromého vlastnictví* jako lidského sebeodcizení, a proto jakožto skutečně *osvojení lidské* podstaty člověkem“ (Marx 2005, 84, 86; Marx 1961, 90, 92), kdy práce a její odcizené produkty v podobě „*soukromého vlastnictví*“ přestanou negativně určovat „*bytí*“ člověka na základě vlastnění majetku a naopak dojde k uskutečněnému návratu člověka k sobě jakožto *společenského*, tj. lidského člověka, kdy tedy komunismus představuje podle Marxe „*dovršený naturalismus*“, který je humanismem (Marx 2005, 86; Marx 1961, 92): bude tedy takto pochopený komunismus představovat *nějaký nový*, „epochální“ význam pravdy bytí? Někaký snad „jiný“ začátek (myšlení) bytí, o kterém hovoří v souvislosti s „*myšlením z hlediska dějin bytí*“ samotný Heidegger? Jak poválečný *Dopis o „humanismu“*, tak dávno před ním sepsaný posthumní rukopis „*KOINON. Aus der Geschichte des Seyns (1939/40)*“ (Heidegger 1998, 177–224) to rázně popírají a zmíněný druhý rukopis „*z hlediska dějin bytí*“ dokonce, aniž však zmiňuje jménem Marxe, určuje bytnost (něm. *Wesen*) „komunismu“ jakožto „*umocnění moci do nepodmíněnosti zhotovitelnosti a z této zhotovitelnosti*“ (Heidegger 1998, 191–192).⁴⁴ Nicméně oba uvedené texty a i ostatní texty po druhé světové válce se spíše zdají sugerovat, že by Marxovým místem v „*dějinách bytí*“ patrně měla být epocha zvaná „*Machenschaft-Erlebnis*“, takže by Marx představoval prvního předchůdce, první echo, či záblesk této radikálně nové epochy „*dějin bytí*“ po konci prvního začátku v podobě nietzscheánské epochy „*vůle k moci*“, kterou Heidegger, když už ji tematizuje *konkrétně*, činí tak na příkladu myšlení Ernsta Jüngerera (Heidegger 2004).⁴⁵

Šlo by na úplný závěr možná ještě kompromisně se domnívat, že by např. myšlenky kapitálu, odcizené práce a lidské podstaty zařazovaly Marxe do epochy „*dějin bytí*“ zvané „*duch*“, *zatímco* Marxova myšlenka pozitivního komunismu by jeho místo posouvala a předběžně kladla „*až*“ do epochy „*dějin bytí*“ zvané „*Machenschaft-*

⁴⁴ „Die Ermächtigung der Macht in das Unbedingte der Machenschaft und aus dieser ist das Wesen des »Kommunismus«. Was so heißt, wird hier weder »politisch« noch »soziologisch«, weder weltanschaulich« noch »anthropologisch«, ja nicht einmal nur »metaphysisch« gedacht, sondern als jene Fügung des Seienden als solchen im Ganzen begriffen, die das geschichtliche Zeitalter zu dem der Vollendung und damit des Endes aller Metaphysik prägt. Dieser aus der Geschichte des Seyns her gedachte Begriff des »Kommunismus« mag sich zunächst als sehr willkürlich ausnehmen, zumal er das nicht unmittelbar nennt, was an »kommunistischen« Erscheinungen historisch bekannt ist. Denn der geläufige Titel »Kommunismus« meint das Gemeinsame des Gleichen: daß jeder innerhalb dieser »Ordnung« eines Menschentums gleichviel zu arbeiten, zu verdienen, zu verzehren und zum Vergnügen hat, wobei diese Leistungen und Bedürfnisse zugleich das zugestandene Ganze des menschlichen »Lebens« erschöpfen, indem sie vorzeichnen, was überhaupt für das »Wirkliche« gehalten werden und was als »die Welt« gelten soll“ (Heidegger 1998, 191 – 192).

⁴⁵ K tomu viz (Novák 2006; Novák 2008).

Erlebnis“. Teď už jenom zůstává otázkou, zda *samotnému Marxovi* a jeho myšlení porozumíme nejen přiměřeněji, ale dokonce „lépe“, budeme-li se pokoušet zohledňovat ho (něm. betrachten) „z hlediska dějin bytí“?

Literatura

- HEGEL, G. W. F. (1961): *Fenomenologie ducha*. Přel. Jan Patočka. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- HEGEL, G. W. F. (1986): *Werke in 20 Bänden*. Bd. 3. *Phänomenologie des Geistes*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEIDEGGER, M. (1959): *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen: Neske.
- HEIDEGGER, M. (1961): *Nietzsche*, 2 Band, Pfullinge: Neske.
- HEIDEGGER, M. (1976): *Gesamtausgabe*, Bd. 9, *Wegmarken*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann, Frankfurt a. M.: Klostermann, 313–364.
- HEIDEGGER, M. (1977): „Die Zeit des Weltbildes“, in: týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 5, *Holzwege*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann, Frankfurt a. M.: Klostermann, 104.
- HEIDEGGER, M. (1986): *Gesamtausgabe*, Bd. 15, *Seminare*. Hrsg. von Curd Ochwadt. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1989, 2003): *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, *Gesamtausgabe*, Bd. 65. Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1993a): *Gesamtausgabe*, Bd. 68, *Hegel*. Hrsg. von Ingrid Schüßler, Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1993b): *Konec filosofie a úkol myšlení*. Přel. Ivan Chvatík. Praha: OIKOYMENH.
- HEIDEGGER, M. (1994): „Grundsätze des Denkens“. In: týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 79, *Bremer und Freiburger Vorträge*. Hrsg. von Petra Jaeger. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1998): *Gesamtausgabe*, Bd. 69, *Die Geschichte des Seyns*. Hrsg. von Peter Trawny. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (1999): *Gesamtausgabe*, Bd. 85, *Vom Wesen der Sprache. Die Metaphysik der Sprache und die Wesung des Wortes. Zu Herders Abhandlung »Über den Ursprung der Sprache«*. Hrsg. von Ingrid Schüßler, Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2000a): *Gesamtausgabe*, Bd. 7, *Vorträge und Aufsätze*. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2000b): *O humanismu*. Přel. Petr Kurka. Rychnov nad Kněžnou: Ježek.
- HEIDEGGER, M. (2001): *Gesamtausgabe*, Bd. 36/37, *Sein und Wahrheit*. Hrsg. von Hartmut Tietjen. Frankfurt a. M.: Klostermann.

- HEIDEGGER, M. (2004): *Gesamtausgabe*, Bd. 90, *Zu Ernst Jünger*. Hrsg. von Peter Trawny. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2006): „Grundsätze des Denkens“, in: týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 11, *Identität und Differenz*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2007): „Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens“, in: týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 14, *Zur Sache des Denkens*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann, Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2011): *Gesamtausgabe*, Bd. 86, *Seminare. Hegel – Schelling*. Hrsg. von Peter Trawny. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2013): *Věk obrazu světa*. Přel. Ivan Chvatík. Praha: OIKOYMENH.
- HEIDEGGER, M. (2014): Überlegungen VII, 4. In: týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 95, *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)*. Hrsg. von Peter Trawny. Frankfurt a. M.: Klostermann.
- HEIDEGGER, M. (2015): Anmerkungen I, 29. In: týž, *Gesamtausgabe*, Bd. 97, *Anmerkungen I-IV (Schwarze Hefte 1942-1948)*. Hrsg. von Peter Trawny, Frankfurt a. M.: Klostermann.
- MARX, K. (1961): *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*, (bez uvedení překladatelů). Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- MARX, K. (2005): *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*. Hrsg. von Barbara Zehnpfennig. Hamburg: Meiner.
- MICHÁLEK, J. (2017): „Heideggerovo slovo ‚das Ereignis‘“. In: *Filosofický časopis* 6/2017, 957-965.
- NOVÁK, A. (2002): „Místo Plótína v Seynsgeschichte“. In: *ERGO* 1/2002, UJEP v Ústí n. L., 53-58.
- NOVÁK, A. (2005): „Rilke, Klee a petrklíče. Úvahy nad některými rysy moderního umění“. In: *Reflexe* 29/2005, 85-108.
- NOVÁK, A. (2006): *Dělník, nadčlověk, smrtelník. Tři podoby lidství ve filosofické antropologii*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Fakulta humanitních studií.
- NOVÁK, A. (2007a): *Epifanie věčného návratu téhož*. Praha – Kroměříž: TRITON.
- NOVÁK, A. (2007b): „Pozice první světové války v rámci Seynsgeschichte. Ernst Jünger a legitimnost figury dělníka“. In: Novotný, J. (ed.): *Hašek a válka. Válka jako epochální otevřenost člověka světu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Fakulta humanitních studií, 57-64.
- NOVÁK, A. (2008): *Moc, technika a věda: Martin Heidegger a Ernst Jünger*. Praha: Togga.
- NOVÁK, A. (2009a): „Analýza temporality stroje u R. M. Rilkeho a K. Marxe“. In: Novotný, J. (ed.): *Časovost a smrtelnost I*. Praha: Togga, 215-260.
- NOVÁK, A. (2009b): „Marxovo pojetí mašinérie“ In: *E-Logos* 16/2009, 1-19.
- SARTRE, J. P. (1946): *L'existentialisme : est un humanisme*. Paris: Éditions Nagel.

SARTRE, J. P. (2004): *Existencialismus je humanismus*. Přel. Petr Horák. Praha: Vyšehrad.

UNRUH, P. (2017): *Register zur Martin Heidegger Gesamtausgabe*. Frankfurt a. M.: Klostermann.

doc. Aleš Novák, Ph.D.

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Společnost pro filosofickou antropologii

U Kříže 8

158 00 Praha 5 – Jinonice

Česká republika

ales.novak@fhs.cuni.cz